

МАКРОЕКОНОМІЧНА АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИКА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2001, вип. I, с. 60–63

Щоб вивести господарство України з руїнного стану, необхідно аналізувати досвід подолання економічних криз у різних країнах світу, розглядаючи ті держави, де спочатку були безпосередньо впроваджені засоби пом'якшення наслідків кризи. Позитивного досвіду в цій сфері не так багато, тому слід розглядати певні періоди успішного подолання криз у деяких країнах. Наприклад, у США можуть окремо аналізуватися період "Великої депресії" 30-х років ХХ ст., коли глибока економічна криза була подолана "мозковим трестом" найбільш професійних менеджерів на чолі з президентом Ф. Рузвельтом, і період 80-х років, коли глобальну світову економічну рецесію 90-х років було попереджено включенням механізмів "рейганоміки". У Японії, Італії та Німеччині це періоди після Другої світової війни. В Німеччині після Першої світової війни спочатку погіршення економічної ситуації в 20-х, а потім поліпшення у 30-х роках завдяки політиці А. Гітлера призвело врешті-решт до Другої світової війни, після якої вже німецький народ під керівництвом канцлера К. Аденауера та федерального міністра економіки ФРН Л. Ерхарда будував "добробут для всіх". Нині таку програму проголошено й урядом України, але до конкретного наповнення її складовими подолання кризи ще дуже далеко.

Вивчаючи зарубіжний досвід подолання економічних криз, доцільно звернутися також до вітчизняного економічного генія М. Туган-Барановського, який першим у світі виклав системну теорію періодичності виникнення та подолання промислових криз ще наприкінці ХІХ ст. на прикладі Великої Британії.

Він запропонував нові способи подолання криз за допомогою структурно-інвестиційної та соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабілізації та зростання виробничої сфери й поліпшення життя народу. У 1925 р. в СРСР його учнем М. Кондратьєвим було створено теорію "великих

циклів кон'юнктури". Цей видатний російський учений відкрив названі його іменем цикли, що потім набули назви "кондратьєвських довгих хвиль" або "К-хвиль", в основі початку кожної з яких знаходиться сформований ще у кризовий період попередньої хвилі кластер взаємодоповнювальних базових нововведень. Видатний австро-американський учений Й. Шумпетер, який називав М. Туган-Барановського найкращим слов'янським економістом, працюючи на території сучасної України, у Чернівцях; що належали тоді Австро-Угорській імперії, у 10-х роках ХХ ст. створив інноваційну теорію підприємництва, на базі якої в 30-х роках розвинув "кондратьєвську циклічну парадигму" в напрямку інноваційної теорії "довгих хвиль". Він виклав її у фундаментальному двотомнику "Ділові цикли", що вийшов у світ у 1939 р. Великий цикл кон'юнктури Й. Шумпетер розкладав на дві складові: інноваційну та імітаційну, яка була довготривалішою за рахунок поступового заповнення ніш економіки нововведеннями з незначним їх удосконаленням, включаючи модернізацію виробництва.

Слід підкреслити, що М. Кондратьєв і Й. Шумпетер розглядали системну кризу як складову фазу економічного циклу, за якою настає фаза стабілізації та економічного піднесення. Індикаторами кризи на макrorівні є спад динаміки й обсягів виробництва, а також безробіття, які можуть бути підсилені невчасною монетарною політикою, що має позитивні наслідки тільки у фазі підйому економіки. Це було підтверджено в період криз 90-х років – у 1995 р. в Мексиці, у 1997 р. в країнах Південно-Східної Азії, а також у багатьох країнах СНД у зв'язку з дефолтом 1998 р. в Росії (який загрожує нині й Україні). До речі, у США одним із перших нобелівських лауреатів з економічних наук М. Фрідменом саме в часи "економічного буму" світового господарства 50–60-х років ХХ ст. було створено теорію "монетаризму", яка відповідає

теорії “довгих хвиль” М. Кондратьєва, за якою кризові фази припадали на 30-ті та 90-ті роки (зазначимо, що вони були прогнозовані вченими ще в 1925 р.). Таким чином, економічна реальність підтвердила справедливність висновків і прогнозну дієвість кондратьєвської моделі “довгих хвиль” та циклічної парадигми взагалі.

Досить символічно, що світова наукова думка забула про М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва та Й. Шумпетера в 40–60-ті роки, період Другої світової війни та післявоєнного економічного підйому. І тільки після валютної 1971 р. та нафтової 1973 р. криз вона повернулася до ідей цих видатних учених-економістів, результати досліджень яких допомагають саме в період погіршення світової кон'юнктури. Через 36 років після появи двотомника Й. Шумпетера, у 1975 р. вийшла у світ книга німецького економіста Г. Менша “Технологічний пат: інновації долають депресію”, в якій було розкрито механізм занурення економіки у кризову яму в останній фазі кондратьєвського циклу. Для цього він зробив класифікацію інновацій, які розклав на базові, ті, що покращують перші, та псевдоінновації. Саме останні мають найнижчу ефективність виробництва, яка й спричиняє промислові кризи, про періодичність виникнення яких писав ще М. Туган-Барановський. Таким чином, розвинута західними економістами фундаментальна теорія глобальних економічних циклів М. Туган-Барановського та М. Кондратьєва на сьогодні найповніше розкриває суть системної кризи, її параметри та фактори, запобігання яким і дає змогу вчасно попередити й швидко подолати кризу. З них впливає концепція антикризового управління за допомогою структурно-інноваційної політики, яка має випереджати за часом період депресії та рецесії економіки на кілька років, можливо, навіть на десятиріччя.

Найуспішніше подолання кризових явищ в економіці може бути досягнуто поєднанням макрота мікроекономічних методів антикризового управління. Це на тлі світової економічної кризи 90-х років ХХ ст. демонструє динаміка господарства США. Саме там ще наприкінці 70-х років на основі підрахунків А. Лаффера, за якими збільшення податків має межу наповнення бюджету, було розроблено антициклічну економічну політику, що в подальшому була названа “рейганомією”. Уже на початку 80-х років у американській економіці було суттєво послаблено податковий тиск. США свідомо пішли на великий зовнішній борг, але його не проїли, як в Україні, а спрямува-

ли інвестиції в найбільш інноваційні галузі економіки. Після “нафтової” кризи 1973 р. у Західній Європі практично не було створено жодного нового робочого місця, у той час як у США за цей час з'явилося більше 40 млн нових робочих місць, хоча населення там на третину менше. Якщо в період “економічного буму” 50–60-х років процент безробітних у Європі був нижчий, ніж у США, то в середині 90-х років він став удвічі вищим (10,8 проти 5,4 % у 1995 р.). Тому сьогоднішній програш євро американському долару пов'язаний не тільки з війною в Косово, а й з економічною ситуацією в Європі в порівнянні з США.

В Україні ж необхідно терміново розробити способи створення сучасної інфраструктури для структурної перебудови економіки на інноваційних засадах і механізм для інвестиційного регулювання процесу відтворення суспільного продукту з тим, щоб з її стабілізацією від украї звуженого відтворення перейти до простого і розширеного, яке тільки й може забезпечити стійкий розвиток народного господарства, причому з досить високими темпами його зростання.

Концепція структурної перебудови економіки має виходити з її переорієнтації не тільки на зменшення частки екологічно брудних галузей і збільшення частки наукоємних і тих, що забезпечують споживчий попит, тобто зміни в галузевій структурі, але й на гармонізацію технологічної (якісної) структури народного господарства за рахунок не зниження випуску продукції у високотехнологічних галузях (як це сталося в Україні), а підтягування до їх рівня інших виробництв, перш за все сільського господарства. Інвестиційні та інноваційні пріоритети за критеріями їх вибору розподіляються на дві групи, що доповнюють одна одну — гармонізації, по-перше, технологічної, а по-друге — галузевої структури виробництва. І розпочинати вихід з економічної кризи обов'язково необхідно з гармонізації технологічної структури економіки, тобто вирівнювання якісних рівнів розвитку галузей. Це потягне за собою зміни й галузевої структури народного господарства України (тим більше, що вона й так дуже змінилася в 90-х роках ХХ ст. зовсім в іншому напрямку за умов обвального спаду виробництва, темп якого неоднаковий для різних галузей). Виходячи з цієї концепції необхідно визначити науково-технічні та інвестиційні пріоритети в галузях народного господарства України.

Це впливає також із подальшого дослідження закономірностей соціально-економічного розвитку

в “К-хвилях”, яке наводить на висновок, що великі цикли кон’юнктури, які розпочинаються на рубежі та в середині століть, по суті, якісно неоднакові. У перших акцент перетворень спрямовується на зміну технологічних укладів (ТУ), які за теорією, що створена на рубежі 80–90-х років ХХ ст. російським економістом С. Глазєвим, відповідають визначеному еталону світових рівнів галузевого розвитку, пов’язаних в єдину систему ТУ. У других відбуваються процеси, які приводять у відповідність до цих ТУ соціальні інститути, що регулюють суспільні відносини. Людство ще не навчилося долати процеси, визначені в історії як кризові, мирним шляхом. Так, зазначеної відповідності було досягнуто в середині ХІХ ст. через Велику буржуазну революцію 1848 р., а в середині ХХ ст. — через Другу світову війну. І хоча соціально-економічний генезис має еволюційний характер, точки зламу циклоїди його “К-хвиль” супроводжуються революційними подіями, аж до суспільних катастроф. Чергова з них відбувається на наших очах у формі глобальних екологічних та фінансово-економічних криз, що посилюються до того ж соціально-політичними катастрофами у різних макрорегіонах земної кулі (у Югославії, на Кавказі, у Таджикистані, Афганістані, Індонезії).

Зміни технологічного укладу та організаційної структури виробництва — фундаментальна основа всіх економічних реформ. Вона має відповідати не стільки сучасному стану виробничо-економічного потенціалу України як самостійної держави, скільки перспективним можливостям створення вільної економіки, яка має бути ефективною, гнучкою, тобто здатною до реагування на динамічні зміни умов ринку й орієнтованою на задоволення потреб народного споживання. При цьому на рубежі тисячоліть принциповими є саме технологічні зміни в економіці.

Господарство України з його негативною соціально-економічною динамікою не є винятком із загальної тенденції розвитку економіки в 90-х роках, на які припав “патовий” депресивний період розвитку світової економіки у великому циклі кон’юнктури М. Кондратьєва. Наприклад, в економіці США така динаміка проявилася вже в 1990–1991 рр. Тоді промисловість за півтора року зменшила свої обсяги на 9 %, а будівництво — на 15 %. Але американська економіка вистояла, і загального спаду виробництва валового національного продукту (ВНП) США не було. Це пов’язано із зовсім іншою структурою економіки. Адже

промисловість, сільське господарство й будівництво становлять трохи більше чверті у структурі ВНП США. Тому навіть зменшення обсягів їх виробництва не призвело до загальноекономічного спаду. Інші галузі, і перш за все інфраструктурні, витягнули господарство США з прірви. В українській ж економіці частка цих галузей становить трохи більше 10 %, і вони не можуть змінити вкрай негативну тенденцію до падіння.

Із циклічної парадигми розвитку світової економіки видно, що в США структура економіки наближається до вимог так званого постіндустріального суспільства, а в господарстві України шлях до нього треба тільки розпочинати. Одними монетаристськими маневрами з кризи не вийти. Необхідна структурна перебудова економіки, і розпочинати вихід з економічної кризи треба з гармонізації її технологічної структури, тобто вирівнювання якісних показників розвитку різних галузей, які нині в Україні відповідають світовим ТУ від II до V, що співпадають з відповідними “К-хвилями”. З такою розтягнутою між II і V ТУ технологічною структурою українська економіка не зможе динамічно розвиватися навіть після фінансової стабілізації.

Таким чином, необхідна переорієнтація розвитку народного господарства України з екологічно брудних сировинних і оборонних галузей на цивільні наукоємні галузі та ті, що забезпечують споживчий попит. Але цього замало. Потрібні субвенції в інфраструктуру сільського господарства та переробні галузі АПК, які б підняли їх якісний технологічний рівень хоча б до IV ТУ, не кажучи вже про V ТУ, до якого належать розвинені країни. Це стосується перш за все автошляхів і сховищ в АПК, який ніяк не може нагодувати свій народ за найкращих у світі чорноземів. Адже Україна за рівнем життя за останні роки змістилася з групи менш розвинених країн до групи країн, що розвиваються, до якої належать найвідсталіші африканські та південноамериканські країни. І це стосується перш за все продовольчого кошика, який вимиває всю заробітну платню вітчизняних виробників і в середньому по Україні вже знизився до межі виживання народу. Гармонізація якісної (технологічної) структури української економіки відбувається, але не за рахунок підтягування відсталих виробництв до рівня розвитку високотехнологічних галузей, а за рахунок зниження випуску продукції саме в останніх. Зрозуміло, що за несприятливого інвестиційного клімату й суттєвого зниження інвестиційної активності, яка

забезпечує тільки звужене відтворення суспільного продукту, важко сподіватися на щось інше.

Але все ж виходити з економічної кризи необхідно, незважаючи на великий як загальноекономічний, так і інвестиційний спади. До речі, іспанська економіка мала в 1992 р. спад інвестиційної активності, який у будівництві дорівнював 60 %. Навіть в Україні не було такого шаленого темпу спаду. А до цього після смерті каудильйо Б. Франко і відновлення монархії в 1975 р. економіка Іспанії була однією з найдинамічніших у Європі кінця 70–80-х років. У чомусь нинішня політична та економічна ситуація в Україні близька до іспанської на початку 80-х років. Адже ми живемо в посттоталітарній країні з лагом щодо Іспанії десь на одне-два десятиріччя. Тому не США чи Японію, а саме Іспанію можна було б розглядати як своєрідний європейський еталон визначення інноваційних та інвестиційних пріоритетів в економіці України, тим більше що вони дуже близькі як до першочергових проблем, які необхідно вирішувати нині в нашій

економіці, так і за ступенем розвитку галузей, які є пріоритетними за науково-технологічними критеріями. Такими в 90-х роках в Іспанії були нові матеріали, інформаційні технології та засоби зв'язку, біотехнології, мікроелектроніка, космічні дослідження, технології харчової промисловості, виробництво медичного обладнання та ліків.

Загальновідомі успіхи України в розробці нових матеріалів і технологій освоєння космосу. До них за рівнем відповідності світовим високим технологіям слід додати літако- та суднобудування. Водночас Україна дуже відстала в упровадженні біотехнологій і сучасних технологій переробних галузей харчової та легкої промисловості, а також інформаційних технологій, хоча й має в Києві відомий Інститут кібернетики, створений видатним ученим В. Глушковим. Таким чином, саме концепція збереження вже впроваджених високих технологій і підтягування до їх рівня відсталих виробництв відповідає сучасному етапу розвитку економіки України.